

הרב יעקב אפשטיין

תרופות מצמחי בר בשביעית

שאלה

אדם מלקט בחורשות או בפאתי יישובים צמחים, ומרכיב מהם תמציות לבליעה המשמשות לריפוי מחלות שונות או משחות למריחה וכדומה. הצמחים הם צמחי סרק חד שנתיים או עצי סרק (כגון אצטרובלים של ברוש). האם יש לחוש בהם לקדושת שביעית או שאין בהם קדושה כלל?

פתיחה: באלו צמחים יש קדושת שביעית

א. יש לחקור, האם צמח שגדל ברי קדוש בקדושת שביעית? האם העובדה שגדל בר ואינו משמש לצורך האדם גורמת שלא תהיה בו קדושת שביעית; או שמא כיוון שיכול וראוי לשמש לצורכי אדם - קדוש בקדושת שביעית?
ב. צריך לברר על אלו מטרות לשימושי אדם בצמחים אין קדושת שביעית חלה.

א. סוג השימוש בצמח וסוג החלק מהצמח שקובעים לגבי קדושת שביעית

בסוכה (מ ע"א, וכן ב"ק קא ע"א) נאמר:

טעמא דלולב בר ששית הנכנס לשביעית הוא, הא דשביעית - קדוש, אמאי? עצים בעלמא הוא, ועצים אין בהן משום קדושת שביעית, (דתנן) [דתניא] עלי קנים ועלי גפנים שגבבן לחובה על פני השדה, לקטן לאכילה - יש בהן משום קדושת שביעית, לקטן לעצים - אין בהן משום קדושת שביעית! - שאני התם, דאמר קרא 'לכם לאכילה' לכם דומיא דלאכלה - מי שהנאתו וביעורו שוה, יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורן. - והאיכא עצים דמשחן דהנאתן וביעורן שוה! - אמר רבא: סתם עצים ולהסקה הן עומדין.

עוד שנינו שם 'דתניא: אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכבוסה, רבי יוסי אומר: מוסרין'. עולה מן הסוגיא שאסור לעשות עם פירות שביעית משרה וכביסה, משום שפעולות אלו הנאתן אחר ביעורן, ואינן כאכילה. עוד עולה שלפי רבנן אין קדושת שביעית בצמחים (ולא בפירות) שהנאת האדם מהם היא לאחר ביעורם, כגון עצים. (ור' יוסי סובר שאף בהם יש קדושת שביעית, ואינה נוהגת אלא במה שאין הנאתו שווה אצל

1. נקטתי בכוונה בר ולא הפקר, כיוון שבשמיטה כל הצמחים המשמשים לאדם וצרכיו הם הפקר, וכאן מלבד שהם הפקר הם גדלים בר ללא זריעה או שתילה מכוונת.

כל אדם). וכן כתבו רש"י, 'המאור הקטן' (סוכה יט ע"ב), ריטב"א (מ ע"א), 'שיטה מקובצת' בשם רשב"א (ב"ק קא ע"ב).

מתבאר שהלימוד של 'לאכלה' - מי 'שהנאתו וביעורו שווה' הוא בעל משמעות כפולה: בפירות שביעית הוא מלמד על איסור עשיית פעולות מסוימות בהם, כיוון שאינן דומות לאכילה. ובצמחים המשמשים להנאות אחרות אבל לא לאכילה, הוא מלמד על היתרם, שאינם קדושים כלל בקדושת שביעית. הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה ה"י) כתב:

מיני כבוסים כגון בורית ואהל קדושת שביעית חלה עליהן ומכבסין בהן שנאמר והיתה שבת הארץ - לכם לכל צרכיכם, אבל אין מכבסין בפירות שביעית ואין עושין מהם מלוגמא שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה ולא למלוגמא ולא לזילוף ולא להקיא ולא למשרה ולא לכביסה.

יש בהלכה זו שני חלקים: האחד - חלקי צמח שאינם משמשים לאכילה אבל משמשים לכביסה חלה עליהם קדושת שביעית, ומותר לכבס בהם. השני - פירות שביעית המשמשים לאכילה, וממילא קדושים בקדושת שביעית, מותר לאוכלם, אבל אסור לעשות מהם מלוגמא, זילוף, להקיא, משרה וכביסה. הרמב"ם חלק על מסקנת הבבלי, וסבר שצמחים המשמשים לכביסה - חלה עליהם קדושת שביעית, בניגוד לבבלי, המסיק שעצים להסקה אינם קדושים בקדושת שביעית. פרשני הרמב"ם: הרדב"ז, מהר"י קורקוס וה'כסף משנה', כתבו שהרמב"ם סמך דבריו בנוגע ל'מיני כיבוסים' על הירושלמי (שביעית פ"ז ה"א):

מיני כביסות מהו שיהא עליהם קדושת שביעית נשמענה מן הדא הירענין והבורית והאהל יש להם קדושת שביעית.

אמנם לגבי החלק השני בהלכה, שפירות שביעית שנאכלים בדרך כלל, אין מכבסים בהם, נחלקו מפרשי הרמב"ם מה מקורו. הרדב"ז כתב שמקורו מברייתא ב'תורת כהנים' (פר' בהר): 'ולא לעשות ממנה זלחין ולא לעשות ממנו מלוגמא ולא אספלנית ולא לעשות ממנה אפיקטויזין', ומברייתא בתוספתא (פ"ו הכ"ה) 'פירות שביעית אין נותנין אותן לא לתוך המשרה ולא לתוך הכבוסה ר' יוס' אומ' נותנין אותן לתוך הכבוסה'. וכן מהמשנה (שביעית פ"ז מ"א). מהר"י קורקוס וה'כסף משנה' כתבו שהרמב"ם למד זאת מן הסוגיות בסוכה וב"ק (שם), וסובר שרק פירות שביעית שנאכלים - אסור לעשות בהם שימוש שההנאה מהם היא 'אחר ביעורו'. אם כן נחלקו הרדב"ז ומהר"י קורקוס מהו מקורו של הרמב"ם, והאם הוא קיבל את הגדר של 'הנאתו אחר ביעורו'. חידושי 'בית אב' על הרמב"ם (בהלכה זו), מקשה איך מתיישבים דברי הרמב"ם עם הנאמר בבבלי בסוכה לגבי עצים להסקה. שכן מבואר שם, שכיוון שהסקה נחשבת 'הנאתו אחר ביעורו', לא חלה קדושת שביעית על עצים. ואם כן, מדוע כתב הרמב"ם שיש קדושת שביעית בצמחים שמיועדים לכביסה? חידושי 'בית אב' כתב שיש שמגיהים ברמב"ם 'אין קדושת שביעית חלה עליהם', ודוחה הגהה כזו. ולכן מתרץ שכביסה נחשבת 'הנאתו וביעורו שווה', ועל כן לפי הרמב"ם יש בהם קדושת שביעית. הוא גם נשאר בקושיא על רש"י,

שכתב שמשרה וכביסה 'הנאתן אחר ביעורן'. אלא שבהסברו יש קושי לא רק על רש"י אלא על הגמרא, שכן היא השוותה בין כביסה לעצים להסקה. וכן ביאר בעל 'המאור הקטן' (סוכה יט ע"ב):

ולת"ק דר' יוסי דאמר לכם דומיא דלאכלה מי שהנאתו וביעורו שוה יצאו **משרה וכביסה שהנאתן אחר ביעורן** אין קדושת שביעית נוהגת בכל דבר שהנאתו אחר ביעורו כיון שאינו דומיא דלאכלה ועצים להסק' לדידהו אין בהם משום קדושת שביעית כלל.

וכן דברי הריטב"א והרשב"א המובא ב'שיטה מקובצת' (שם). ולכן נראה ברור שיש מחלוקת בין הבבלי לבין הירושלמי, והרמב"ם סבר כירושלמי.² מתבאר מן הדברים שצמחים המשמשים לצורכי האדם בקביעות וההנאה מהם אחר ביעורם, נתונים במחלוקת בין הבבלי לירושלמי. הרמב"ם פוסק כירושלמי, שיש בהם קדושת שביעית,³ והראשונים האחרים פוסקים כבבלי, שאין בהם קדושת שביעית והם נחשבים כעצים להסקה.

ב. האם יש קדושת שביעית בצמחי בר

כתב הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ג):

הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזורעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקטן מכין אותו מכת מרדות.

וכוונתו שעל הירקות שדרך לזורעם - יש איסור ספיחין. מהר"י קורקוס וכן ה'כסף משנה' כתבו שמקור הרמב"ם לגבי פיגם וירבוזין הוא מן המשנה (פ"ט מ"א):

הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגית כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות והגרגר של אפר פטורין מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר...

מפירוש המשנה לרמב"ם וכן מיתר המפרשים משמע שהם קדושים בקדושת שביעית. וכן ב'דרך אמונה' לרמב"ם (שם סעי' כב) נכתב:

והעשבים שאין זורעין אותן כו'. ומ"מ יש עליהן כל קדושת שביעית וחייב להפקירן ואסור לשמרן בהתנהגות בעלות וכדין כל פירות שביעית ורק איסור ספיחין לא גזרו עליהן שטעם האיסור שמא יזרע כנ"ל ואלו אין דרך בנ"א לזורען.

2. ועי' בדרך אמונה ובמעשה רקח על הרמב"ם, הל' שמיטה פ"ה ה"י, שמנסים ליישב את הסתירה לכאורה בין הבבלי לבין פסיקת הרמב"ם.

3. הערת עורך, י"פ: יש להדגיש שגם לדעת הרמב"ם שיש קדושת שביעית במיני כביסה, ברור שמותר לכבס בו, ובנד"ד גם אם נאמר שיש במיני תרופות קדושת שביעית, ברור שמותר להשתמש בהם לתרופה.

הוספת הכותב: אבל אסור לסחור בהם!

ומקורותיו כתב שהם מה'חזון איש'. ולפי דעתו אף פירות וירקות הבאים מגידולי בר קדושים בקדושת שביעית. אמנם 'תפארת ישראל' (הלכתא גבירתא, שביעית פ"ט ס"א) כתב:

ספיחי שביעית שאינן מאילן. אסורים לכל אדם בשביעית מד"ס. ורק בירקות שגדלין במקום הפקר בלי זריעה מותרים: וכגון רויטעקרויט. ווילדער שפארגעל. בארצעל קרויט. פעטרזיליען. שגדל מעצמו אצל הנהר. וכסבר שגדל בעצמו במקום הרים. ואוריגא שגדל באחו. כל אלו אין בהן קדושת שביעית. ופטורים מתרומה ומעשר.

ועולה מדבריו שלא רק שאין בהם איסור ספיחין אלא אף אין בהם קדושת שביעית. ראייה נוספת נראית מנדרים (נג ע"א), שם נאמר בברייתא: הנודר מן הירק בשאר שני שבוע - אסור בירקות הגינה ומותר בירקות השדה, ובשביעית - אסור בירקות השדה ומותר בירקות הגינה. ומפרש הר"ן (נדרים שם):

בשביעית אסור בירקות השדה - אם נדר בשביעית א"א לומר שנתכוון לירק גינה דהא אין זורעין ולא נוטעין בשביעית אלא ודאי לירק השדה שעולה מאליו נתכוון. וקצת משמע שירק זה אינו קדוש בקדושת שביעית, שאם לא כן היה אסור מצד ספיחין.⁴ ועדיין צריך בירור האם צמחי בר שיש אנשים המשתמשים בהם לצורכם לתמציות ורפואות יהיו קדושים בקדושת שביעית.⁵

נראה לענ"ד שיש הבדל גדול בין דורנו לדורות המשנה והתלמוד, בכך שאצלנו יש הבדל ברור מאוד בין צמחים שאדם מגדל לשימוש לבין צמחי בר. בימינו רוב ככל הציבור אינו אוכל ולא צורך צמחי בר לאכילה, לשימוש ולתרופות, ויש גידולי תרבות המיועדים לאכילה, לשימושים שונים (כגון כותנה לבגדים) ולתרופות ותמרוקים (כגון חוחובה). אבל אצל חז"ל הבחנה זאת לא הייתה קיימת, והרבה צמחים שנאכלו או שהשתמשו בהם לשימושים שונים, כגון כביסה, צביעה, רפואה וכדומה נאספו על ידי אנשים מכל הגדל, בין גידול מכוון ובין גידולי בר והפקר. בדורנו, רוב האנשים אוכלים ומשתמשים רק בצמחים שגודלו גידול מבוקר על ידי מגדלים שהתמחו בכך, והצמחים עברו עיבוד והפקת החומרים הפעילים לשימושים השונים. ולעומת זאת בימי חז"ל השימוש היה רחב הרבה יותר, מכל הגדל. לדוגמא צבעי היה מלקט את כל הדרוש לו בכל מקום אשר תשיג ידו, ולא היה חקלאי המגדל עבורו חומרי צביעה. ממילא, צמחים שבימי חז"ל נמנו על הצמחים שקדושים בקדושת שביעית, כי מהם היו נוטלים, בימינו הם ממשיכים

4. הערת עורך, י"פ: אין מכאן ראייה, שכן ברור שזהו דין בנדרים, שאם נדר שלא יינה מן השביעית, הגמ' דנה אם כוונתו גם לירק השדה.

5. הערת עורך, י"פ: יש להוכיח גם לנד"ד מדברי הרמב"ם, הל' שמטו"י פ"ה הי"א, שבעיקרון יש ק"ש בצמחי בר, שכן הרמב"ם כתב שם: 'וכל שאינו מיוחד למאכל אדם כגון קוצין ודרדרין הרכים עושין מהן מלוגמא לאדם אבל לא לבהמה' - לא לבהמה כי יש ק"ש, וברור שקוצים גדלים בר, עי' למשל רמב"ם, פיה"מ כלאים פ"ה מ"ח; שם מו"ק פ"א מ"ב; רמב"ם, הל' שחיטה פ"ג הכ"א; שם הל' כלאים, פ"ה הי"ח.

להיות צמחים הגדלים בר, ללא יד מכוונת, ובימינו אדם הנוטל מהם הוא חריג מאוד מכלל הציבור. לאור הנ"ל מסתבר מאוד שבימינו, כולי עלמא יודו שאין קדושת שביעית בצמחי בר.⁶

ג. הנאתו שווה אצל כל אדם

כתב בעל ה'מאור' (סוכה יט ע"ב):

בא רב כהנא להוסיף ולומר דאפי' עצים דהסקה עצמן שהנאתן אחר ביעורן איכא תנא דאמר יש בהם משום קדושת שביעית והיינו דר' יוסי דאמר לכם לכל צרכיכם שכשם שמוסרין דמי פירות שביעית למשרה ולכביסה ואף על פי שהנאתן אחר ביעורן כך קדושת שביעית חלה בכל דבר הנאה הווה לכל אדם אף על פי שהנאתו אחר ביעורו וכל שכן במה שהנאתו וביעורו שווה... ולת"ק דר' יוסי דאמר לכם דומיא דלאכלה מי שהנאתו וביעורו שווה יצאו משרה וכביסה שהנאתן אחר ביעורן אין קדושת שביעית נוהגת בכל דבר שהנאתו אחר ביעורו כיון שאינו דומיא דלאכלה ועצים להסק' לדידהו אין בהם משום קדושת שביעית כלל...

עולה שאף לר' יוסי, הסובר שעצים להסקה קדושים בקדושת שביעית, קדושת שביעית חלה בדבר השווה לכל אדם, וחלקי צמחים אלו הנאספים מחורשות וכדומה, רוב בני אדם כלל אינם משתמשים בהם לשימוש של צמחי מרפא ותמציות. אם כן ודאי אין בהם קדושת שביעית לר' יוסי, ונראה שקל וחומר - לרבנן. ואמנם כך נקט שו"ת 'מנחת יצחק'⁷ לגבי כותנה שאין בה קדושת שביעית. שו"ת 'מנחת שלמה'⁸ דן על קדושת שביעית בדבר העומד להנאה שאינה שווה לכל אדם (סיגריות), והסתפק בכך.

אמנם כך נפסק למעשה ב'ילקוט יוסף' (קצוש"ע, יו"ד פט"ו ס"ב):⁹

אין קדושת שביעית חלה אלא על גידולין שהנאתן וביעורן שווה, כלומר שבשעה שהאדם נהנה מהם, הם כלים ומתבערים מן העולם... וכן אין קדושת שביעית חלה אלא בדברים שהנאה שלהם שווה בכל אדם.

על כן, נראה שמצד שימושי האדם בצמחים, באופן זה אין קדושת שביעית בצמחים, בלא קשר למקורם אם בר ואם גידול תרבותי.¹⁰

6. הערת עורך, י"פ: יש שאלה עקרונית בהל' שביעית, והיא האם הקובע למשל בצמחים למאכל בהמה, הוא שהצמח ראוי למאכל בהמה, או שרק אם עומד בפועל למאכל בהמה יש בו ק"ש. עי' לעניין זה בס' קטיף שביעית, עמ' 57 הערה 19; שבת הארץ, עמ' 536 הערה 5; ודיון דומה במשנת יוסף, למשנה שביעית, ח"ב עמ' קז-קיב.

7. שו"ת מנחת יצחק, ח"ח סי' קא.

8. מנחת שלמה, תנינא [ב-ג] סי' קכג אות ב.

9. וכן ילקוט יוסף, הל' שביעית פרק טו ס"ב עמ' שנט.

10. הערת עורך, י"פ: לעניין קדושת שביעית במיני תרופות, עי' שבת הארץ עמ' 499, שיש אומרים שאין קדושת שביעית במיני רפואה כי אינו שווה לכל נפש, וכ"כ חזו"א, ס' הל' שביעית, וקהילות יעקב. ואמונת יוסף, שביעית פ"ז ה"א עמ' קכא ע"ב, כתב שיש קדושת שביעית, וכאמור כו"ע מודים שמותר להשתמש בו לרפואה.

ד. עשיית מלוגמא לאדם ממאכל בהמה

אף אם נגדיר שעשבי בר וצמחי בר שנלקטו הם מאכל בהמה ויש בהם קדושת שביעית, הרי מותר לעשות מהם רפואה לאדם, כאמור ברמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה הי"א):
כלל גדול אמרו בפירות שביעית, כל שהוא מיוחד למאכל אדם כגון חיטים תאנים וענבים וכיוצא בהן אין עושין ממנו מלוגמא או רטייה וכיוצא בו אפילו לאדם שנאמר לכם לאכלה כל שהוא מיוחד לכם יהיה לאכלה ולא לרפואה, וכל שאינו מיוחד למאכל אדם כגון קוצין ודרדרין הרכים עושין מהן מלוגמא לאדם אבל לא לבהמה...

אמנם אם עשה מצמחים הקדושים בקדושת שביעית רפואה לאדם, אם הם צמח חד שנתי הרי יש להם ביעור, וצריך לבערם בזמנם ואין לעשות בהם סחורה וכדומה.

מסקנה

מן הראשונים עולה שאין קדושת שביעית בירק בר המשמש לרפואה בלבד, מפני שהנאתו אחר ביעורו. בדברי הרמב"ם יש להסתפק אם אין בצמחים אלו קדושת שביעית כיוון שהם צמחי בר, או שיש בהם קדושת שביעית ואזי מותר להשתמש בהם לרפואה, אולם יש לשמור על דיני קדושת שביעית: ביעור בזמנו ואיסור סחורה.

